

Yayın Geliş Tarihi: 2024-05-21

Yayın Onay Tarihi: 2024-06-05

DOI No: 10.35343/kosbed.1487485

Uğur KAYNAKÇIOĞLU¹

Yirminci Yüzyıl Öncesi Dönemde Avrupa'da Kuvvet Kullanma, Silahlı Çatışma veya Savaş Başlatma Kuramları

*Theories of the Use of Force, Initiating Armed Conflict
or War in Europe Before the Twentieth Century*

Özet

On dokuzuncu yüzyılda gelişen teknolojilerle çatışmaların acımasızlaşması yalnızca çatışmaların nasıl yapılması gerektiğini içeren "ius in bello" kapsamındaki çatışma şekillerini değil "ius ad bellum" olarak değerlendirilecek çatışma yoluna başvurulup başvurulmamasını da tartışılır hale getirmiştir. İki dünya savaşının yaşandığı yirminci yüzyıla gelene kadar egemen otoritelerin kuvvet kullanma, silahlı çatışma veya savaş başlatma yönündeki tercihlerindeki haklılık uluslararası kurallarla yasaklanmamıştır. Kuvvet kullanma, silahlı çatışma veya savaş başlatma konusundaki haklılık geçmişten gelen bağlantılarla birlikte özellikle Avrupa kültüründe gelişme göstererek çeşitli düşünürler tarafından kuramlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Avrupa'daki kuramların - ki bunların birleşimi haklı savaş kuramı olarak da adlandırılmaktadır- gelişmesinde çeşitli düşünürlerin "ius ad bellum" kapsamında ortaya koyduğu ilkeler kronolojik bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuvvet Kullanma, Silahlı Çatışma, Haklı Savaş, Uluslararası Hukuk, Saldırı.

Jel Kodları: K33

Abstract

The brutalization of conflicts with the developing technologies in the nineteenth century has made it debatable not only the forms of conflict within the scope of "ius in bello", which includes how conflicts should be conducted, but also whether to resort to conflict methods that can be considered as "ius ad bellum". Until the twentieth century, when two world wars took place, the justification of sovereign authorities' choices to use force, initiate armed conflict or war was not prohibited by international rules. The justification for using force, initiating armed conflict or war has been tried to be theorized by various thinkers, especially in European culture, with connections from the past. In this study, the principles put forward by various thinkers within the scope of "ius ad bellum" in the development of the theories in Europe -the combination of which is also called the just war theory- will be discussed chronologically.

Keywords: Use Of Force, Armed Conflict, Just War, International Law, Aggression.

Jel Codes: K33

¹Uğur Kaynakçioğlu, Hukuk Fakültesi, ugur.kaynacioglu@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6346-9816

GİRİŞ

Tarih boyunca uyumsuzluk içinde bulunan toplumlar, bu uyumsuzlukları çözmek için pek çok farklı yöntem kullanmıştır. Bu yöntemlerden belki de en etkilileri, günümüzdeki kavramlar çerçevesinde yorumlarsak, uyumsuzluk yaşanan tarafa karşı kuvvet kullanmak ve daha da ileri bir boyut olarak uyumsuzluk yaşanan taraf ile silahlı çatışmaya girmek veya savaşmak olmuştur. Bu kavramların hepsinin uluslararası hukuk açısından kökenini oluşturan savaşa eylemi eski çağlarda bir hak olarak görüldüğünden savaşa başvurarak savaş başlatmanın hukuki düzenlemeler aracılığıyla tümüyle yasaklanması mümkün olamamıştır. Ancak savaşın hayatın olağan akışının bir parçası olmasının sonucu olarak gerek ahlaki ve gerek dini bakımdan savaşa başvurmayı belli sebeplere bağlayarak ve savaşın gerçekleşmesi sırasında oluşan yıkıcı etkiyi kısıtlayarak savaşı insan ve kamu vicdanına uygun hale getirme gayreti ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada günümüzde oluşan savaş, silahlı çatışmalar ve kuvvet kullanma konuları ile ilgili hukuki düzenin düşünsel temellerini oluşturan kuramların gelişimi ve farklı anlayışlardaki yeri ele alınacaktır. Çalışma konusunu sınırlandırmak adına bu çalışmada ilgili kuramlar silahlı çatışmalar ve savaş içerisindeki kurallar (*ius in bello*) açısından değil; kuvvet kullanma, silahlı çatışma veya savaş başlatma (*ius ad bellum*) açısından ele alınacaktır. Özellikle savaşın saldırma ve savunmadan oluşan ikili ayrıma bağlı doğasında, saldırmanın ve saldırı savaşının (*war of aggression*) haklılığını oluşturan sebeplere ilişkin tartışmalardan başlayan savaşa başvurma nedenlerinin tarih boyunca pek çok farklı medeniyet içerisinde ahlaki ve dini yönleriyle eserlerde ve çeşitli yazarlarca dile getirildiği görülmektedir. İlk çağda bile günümüz uluslararası hukuk düzenlemeleri kapsamında değerlendirebildiğimiz savaşa başvurmaya yönelik bu kuralların bazılarının farklı medeniyetler içerisinde ilkeler dahilinde kendilerine yer bulduğu görülmektedir. Yirminci yüzyıla gelinceye kadar geçen süreçte daha çok tarihsel kökeni Antik Yunan ve Roma'ya dayanan görüşlerin bu kuramın geliştirilmesinde etkin olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Meray, 1968: 5-6).

1. İlk Çağ

Antik Yunan'da özellikle Yunan şehir devletleri arasında savaşın kısıtlanmasına yönelik uygulamalar bulunduğu bilinmektedir (Hoş, 2020: 16-18). Hatta *Platon* (M. Ö. 427 - 347) tarafından şehir devletleri arasındaki çatışmaların savaş olarak kabul edilmediği ve bunların anlaşmazlık (düzensizlik) olarak adlandırıldığı görülmektedir (Platon, 2006: 177-179). *Platon'a* göre, bu çatışmaların şiddeti hedefe yönelik ve dar kapsamlı olmalıyken; temel amacı ise barışın tesis edilmesidir (Platon, 2006: 177-179). Yani saldırganlık denetim altında olmalı, ancak ortadan kaldırılmamalıdır. Ancak bu sınırlamalar Perslere ya da dış düşmanlara karşı kullanılmamakta ve bu savaşlar haklı kabul edilmektedir (Platon, 2006: 179). Çünkü saldırma yöntemi kullanılmadan ne şehir devletleri ne de onların vatandaşları haksızlığa yol açan kişilerden korunarak adil bir durumun sağlanması için gerekli sertliğe sahip olamayacaktır. *Aristo'ya* (M. Ö. 384 - 322) göre ise sürekli savaş halinde olan bir devlet savaştığı sürece ayakta kalırken, barış sağlandığı zaman çökmektedir (Aristoteles, 2017: 247-248). Ancak sadece kendini başkalarının emrine girmekten savunmak, müttefiklere ve dostlara yardım etmek üzere şehir devletlerini öne çıkarmak ve köle olan kimseler üzerinde bir efendi gibi yönetim sergilemek amaçlı savaşların meşruiyeti bulunmaktadır (Aristoteles, 2017: 247-248). *Aristo* köle ve kaynak elde etme uğruna savaşmanın haklılığını ileri sürmüş olsa bile (Aristoteles, 2017: 36-37) savaşın savunma amaçlı yapılması halinde övgüye değer olduğunu belirtmiştir (Aristoteles, 2017: 223-224). Savunma amaçlı savaşı tercih etmekle birlikte saldırma amaçlı savaşı da kısıtlı olarak haklı gördüğü söylenebilir. Yine *Platon* gibi *Aristo* da savaşın temel amacının barışın tesis edilmesi olduğunu belirtmektedir (Aristoteles, 2017: 245-246).

Bu tarihlerde Antik Roma'da Roma Hukuku'nda "*ius fetiale*" olarak adlandırılan kurallar doğrultusunda "*fetiale*" sınıfı özel bir ruhban grubu, Roma'nın içinde bulunduğu durumları (örneğin

Roma'nın hakimiyetinin ihlali, elçilik hakkının ihlali, andlaşmaların ihlali ve Roma'nın o ana kadar dost olduğu bir devletin Roma'nın düşmanını desteklemesi gibi (Dinstein, 2011: 65) göz önüne alarak; yapılacak bir savaşın "haklı (adil)" (*lat. iustum- ing. just*) ve "dine uygun" (*lat. pium - ing. pious*) olduğu, yani Tanrılar tarafından desteklendiği, kanısına varabilmekteydi (Nussbaum, 1952: 679). *Fetiale* tarafından yapılan tespitler üzerine savaş ilanı hakkında verilecek son karar ise senato tarafından belirlenmekteydi. Yine savaşın ilanında *fetiale*lerin düşman ülkesine mızrak atmak zorunda kaldıkları kuraldan da yola çıkılarak bu uygulamanın tarihinin Roma'daki Cumhuriyet döneminin erken bir devresine denk geldiği düşünülmektedir (Nussbaum, 1952: 679).

Antik Roma'da daha sonraki dönemde *Cicero* (M. Ö. 103 – 46), savaşın "haklı" sayılabilmesi için iki koşul ileri sürmüştür. Bunlardan ilki, karşı taraf tarafından Roma'ya yöneltilen sorunun makul bir süre verilerek ortadan kaldırılması için bir talepte veya uyarıda bulunulması iken; ikincisi ise, sorunun ortadan kalkmadığı durumda yapılacak olan resmi bir savaş ilanıdır (*Cicero*, 2013: xi 36; *Cicero*, 2014: xxiii 35). Dolayısıyla *Cicero*'ya göre bir savaşın haklı olabilmesi için düşman tarafından yapılmış haksız bir hareketin olması gerekmekte ve savaşa ancak son çare olarak, konuşma işe yaramazsa başvurulmalıdır (*Cicero*, 2013: xi 34). Yani *Cicero* diplomasiyi kuvvete tercih etmektedir (Croizat, 1950: 188). Saldırma amaçlı savaşın alanını kısıtlayan bu durumda sadece sınır genişletmek, hırs veya kan dökmek için savaşmak haksız olacaktır. *Cicero* aynı zamanda yapılacak savaşın hedefinin barışa ulaşmak olması gerektiğini savunmuştur (*Cicero*, 2013: xi 35).

Haklı savaş kuramı Antik Roma'dan sonra Hıristiyan teolojisi içerisinde geliştirilmiştir. Erken dönem Hıristiyan Kilisesi savaşı ahlaki olarak kabul etmemesine rağmen Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline geldiğinde bu görüş değişmiştir (Dinstein, 2011: 66). Bu noktada uhrevi olarak savaş ve şiddetin reddedilmesi ile dünyevi koşullarda savaşmak zorunda olma arasındaki çelişkiyi giderme amaçlı bir dönüşümün gözlemlendiği ileri sürülmektedir (Hoş, 2020: 26-27). Bu değişimde önemli bir isim olarak dikkat çeken *Ambrose* (340 – 397), fikirleri ile Hıristiyan teolojisi içerisindeki haklı savaş kavramının barışçı (pasifist) anlayıştan ayrılmasında oldukça etkili olmuştur (Swift, 1970: 534-535). *Ambrose* için savaşın savunma amaçlı yapılması durumunda, savaş sadece haklı değil aynı zamanda da övgüye değerdir (*Ambrose*, 1995: 129). Roma İmparatorluğu'nun barbarlara karşı savunulmasının aynı zamanda devletin dini olan Hıristiyanlık için de koruma anlamına geldiğini düşünen *Ambrose*, bu uğurda savaşan bir Hıristiyan'ın, kolay ve rahat bir yaşam süren kişilere göre erdemli bir şekilde, ülkesinin savunması için hayatını riske attığını (*Ambrose*, 1995: 129), bu yolla ölümü, köleliğe ve utanca tercih ettiğini ifade etmektedir (*Ambrose*, 1995: 211). Hatta *Ambrose* din arkadaşlarından bir zararı uzak tutabildiği halde uzak tutmaya cesaret göstermeyen kişilerin bu zarara sebep olan kadar suçlu olduğunu belirtmiştir (*Ambrose*, 1995: 179).

Cicero ve *Ambrose*'nin görüşlerinden etkilenen *Augustine* (354 – 430) ise, bir Pagan olan *Cicero* ile Hıristiyan *Ambrose*'nin savaş hakkındaki fikirlerini sentezleyerek, savaşı yasal bir devlet politikası haline getirmiştir. İnsana göre yaşayan insanlarla Tanrı'ya göre yaşayan insanları ayıran *Augustine*, devletin temelini oluşturduğu geçici olan Yeryüzü Şehri ve asıl olan Tanrı Şehri olmak üzere ikili bir ayrıma dikkat çekmiştir (*Augustine*, 1988: 477-478). *Augustine*'ye göre Tanrı'ya göre yaşayan insanların (yani Hıristiyanların) insan doğası gereği Yeryüzü Şehri olarak adlandırdığı dünyada savaştan kaçabilmesi ve hakiki adaleti bulabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle bir savaş en azından adil olarak başlatılır ve yürütülürse, Yeryüzü Şehri'nde mükemmeli ifade eden hakiki adaletin bulunduğu Tanrı Şehri'ni hâkim kılmak amacıyla kullanılabilir (Hoş, 2020: 29). Dolayısıyla ancak Tanrı'nın emrine dayanan ve izin verdiği ölçüde savaşa başvurulabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle bu ölçünün belirlendiği ve haklı olarak nitelendirdiği savaşa başvurabilmenin bazı şartları olduğunu ileri sürmüştür. Bu şartların yerine geldiği savaşlar haklı olacaktır. Bunun aksi yönünde, saldırının ve şiddete yönelmenin haksız olduğunu ileri sürmektedir (Shaw, 2008: 1119). Ancak uğranılan haksızlığın düzeltilerek kötülüğün cezalandırılarak (*Augustine*, 1988: 924) barışın getirilmesi amacıyla yapılacak

savaşı “haklı” görmektedir (Augustine, 1988: 930). Bahsedilen haklı savaşa başvurabilecek olan ise meşru otoritedir. *Sayapin’e* göre *Augustine’nin* haklı savaş anlayışında savaşa başlamak için yeterli gerekçenin (haklı bir sebep de diyebiliriz) yanı sıra savaşa başvurma ve halk ile devleti yönetmeye yetkili meşru otorite de gerekmektedir (Sayapin, 2014: 19).

2. Orta Çağ

Augustine sonrası dönemde Roma İmparatorluğu’nun toplumsal ve siyasal düzenli yapısı yıkılınca, Avrupa’da ortaya çıkan parçalanmış feodal yapıda bu boşluğu dolduran örgütlü kurum Kilise olmuştur. Bu nedenle bu dönemde haklı savaşa ilişkin kuralların yorumlanmasında Kilise’nin etkisi görülmüştür. Orta Çağ’da derebeyliklerin uyuşmazlıkların çözümünde sık olarak silaha başvurması sebebiyle bu dönemdeki savaşlara ilişkin kurallar hakkında Kilise emirnameleri yayınlanmıştır (Croizat, 1950: 193). *Augustine’nin* dinin savunulması için savaşmayı haklı sebep kapsamında kabul ettiği yönündeki düşünce ile Kilise’nin düşmanlarına ve Hıristiyan olmayanlara karşı savaşma yönelimi destek bulmuştur. Bu dönemde “kutsal savaş” yaklaşımıyla gerçekleştirilen Haçlı Seferleri bunların en iyi örnekleridir. O dönemde bir savaşın “kutsal savaş” sayılabilmesi için savaşın ehil dini otorite (örnek olarak Hıristiyanlıkta Papalık makamı, Müslümanlıkta halifelik makamı) tarafından ilan edilmesi, savaşın hedefinin dini olması ve savaşa katılanlara uhrevi bir ödül (günahların affedilmesi veya cennetten yer verilmesi gibi) verilmesi gerekmektedir (Kalkavan Taslaman, 2011: 55). *Augustine’den* yaklaşık sekiz yüzyıl sonra Kilise temelli Skolastik düşüncenin en önemli temsilcisi olan *Thomas Aquinas* (1225 - 1274) haklı savaşın üç koşul altında mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu koşullar; savaşın yetkili bir otorite (*auctoritas principis*) tarafından yapılması, savaş için bir “haklı neden”in (*causa justa*) olması ve savaşa başvuran tarafın doğru niyetle (*intention recta*) hareket etmesi, yani kötüden kaçınıp iyiyi geliştirmeyi amaç edinmiş olmasıdır (Dinstein, 2011: 66; Shaw, 2008: 1119; Lesaffer, 2018: 777). *Aquinas* savaşa başvuran tarafın ancak iyi niyetle barışı elde edebileceğini belirtmiştir. *Aquinas, Augustine’den* bir alıntı yaparak, barışı hedefleyen savaşların zalimlik dürtüleri ile başarılamayacağını; bunun aksine barışı muhafaza etmek, yanlış yapanları cezalandırmak ve iyiyi ortaya çıkarmak dürtüleri ile barışın elde edileceğini belirtir (Aquinas, 1948: Q40, A1). *Aquinas’a* göre savaş ilanına karar verebilecek yetkili otoriteler hükümdar ve Kilise’dir (Aquinas, 1948: Q188, A4). Savaşın haklı nedenlerini ise ibadetin korunması (Aquinas, 1948: Q188, A3), Tanrı’ya hizmet (Aquinas, 1948: Q188, A3), Hıristiyanların savunulması (Aquinas, 1948: Q40, A2) ve dinsizlere karşı savaş (Aquinas, 1948: Q10, A8) gibi pek çok şey oluşturabilir.

13. ve 14. yüzyıl sonrasında ise Kilise’nin etkili olduğu dönemin yavaş yavaş sona ermeye başladığı ve ulus devletlerin ortaya çıkarak güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi savaşlarda tüfek ve top gibi yeni icatların kullanılmaya başlamasıyla savaşların farklılaşması sonucunda feodal yapının gücünü aldığı kale ve şehirlerin daha kolay ele geçirilebilir hale gelmeye başlamasıdır. Bu sayede 15. yüzyılla birlikte Avrupa’da günümüzdeki bakış açısına benzer yapıda birçok ulus devlet oluşmaya başlamıştır (Sander, 2016: 95). Bunun yanı sıra Amerika kıtasının keşfi ile Avrupalıların yeni kıta topraklarındaki faaliyetleri de haklı savaş kuramı çerçevesinde tartışılmıştır. Bu tartışmalar Amerika kıtasındaki yerliler ile yapılacak olan savaşın haklı olup olmadığı üzerinedir. Yeni icatlar, keşifler ve yerleşik bir ulus desteği ile 16. yüzyıldan itibaren devletlerin varlığını, gücünü koruyacak ve sürekliliğe sahip ordular kurulmaya başlanmıştır. Böylece Avrupa’da yapılan savaşlar da bu kalıcı ordular arasında gerçekleşir hale gelmiştir. Avrupa’da bu kalıcı ordular ilk defa Otuz Yıl Savaşları’nda kullanılmıştır (Sander, 2016: 96). Tüm bu gelişmeler, Antik Yunan ve Roma’ya dayanarak Hıristiyan teolojisindeki farklı anlayışlarla şekillenen savaşın haklılığı tartışmalarının yerini, egemenin kendi yönetimi altındaki insanları koruması veya Hıristiyanlığa karşı yapılan saygısızlıklara karşı savunma yapılması temelinin de Hıristiyan uluslar arasındaki savaşlarla tahrip olmaya başlaması sebepleriyle ulus devletin sınırlarının korunması ve saldırılara karşı savunma yapılması anlayışına bırakmaya başlamasına neden olmuştur (Kalkavan Taslaman, 2011: 204).

Özellikle 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl bu konudaki belirgin geçişin gözlemlendiği bir dönem olmuştur. Bu durum otorite olarak devlet iktidarlarının ön plana çıkmaya başlaması ve haklı savaşın devletlerin egemenliği ile bağlantılı yorumlanmaya doğru gelişim göstermesi sonucunu doğurmuştur. Ancak bu dönemin başında savaşın haklılığının yine de devlet egemenliğini güçlendirici dini atıflar üzerinden yorumlanmaya devam edildiği söylenebilir.

3. Yeni ve Yakın Çağ

Haklı savaş devlet iktidarlarının otoritesi ile bağlantılı yorumlayan anlayışı yansıtan görüşte olan *Niccolo Machiavelli* (1469 - 1527) hükümdarın (prens) savaş sanatını bilmesi halinde iktidarını sağlam tutabileceğini ileri sürmüştür (Machiavelli, 1994: 97); İtalya'nın barbarların elinden kurtarılması gereğini örnek vererek hükümdar açısından gerekli olan bir savaşın haklı olduğunu belirtmiştir (Machiavelli, 1994: 140). *Macchiavelli* İtalya'da yeni bir hükümdar bulup öne sürmenin zamanının geldiğini ve kendisine şan şöhret kazandıracak, bu ülkenin halklarına yararı dokunacak bir devlet yönetimini oluşturacak, yetenekli, erdemli bir kişinin ortaya çıkmasına fırsat verecek bir ortamın bulunduğunu belirttiği bölümde bu kişinin yapacağı savaşın da gerekli ve haklı olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar kendi dönemi ve yaşadığı koşullar doğrultusunda fikirlerini ortaya koymuş olsa bile, Machiavelli'nin egemen olan hükümdarın iktidar tekeli doğrultusunda kendi yetkisinde savaş nedenleri konusunda karar verebileceğini ifade etmesi, devletin kalıcılığı için başka bir nedene gerek kalmadan orduya ve savaşa başvurabileceğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine aynı dönem içerisinde *Francisco de Vitoria* (1483 - 1546) da sadece devlet olarak değerlendirilebilecek otoritelerin ve bunların hükümdarlarının savaşa başvurma hakkına sahip olduklarını belirterek; buna karşılık devlet niteliğinde olmayan küçük birimlerin ve insanların kendilerini meşru savunma kapsamında savunabilecekleri halde başkasını cezalandırıcı eylemlerde bulunamayacaklarından bu hakka sahip olmadıklarını söylemiştir (Vitoria, 2010, 299-302). *Francisco Suarez* (1548 - 1617) de *Vitoria*'nın bu görüşüne katılmaktadır (Suarez, 1944: 805-808).

Vitoria din farklılığı, imparatorluk sınırlarını genişletme amacı, hükümdarın kişisel şöhretini artırma ya da savaştan elde edeceği başka bir yararın savaş için haklı bir sebep olarak değerlendirilemeyeceği düşüncesindedir (Vitoria, 2010: 302). *Vitoria*'ya göre savaşa başvurmanın tek haklı sebebi zarara yol açacak bir haksızlığa uğramaktır (Vitoria, 2010: 302-303). Ancak *Vitoria* haksızlık karşısında cezalandırma amacıyla saldırıyı bir yol olarak görse de zarara yol açan her halde savaşa başvurmaya gerek olmayabileceğini de belirtmiştir. *Vitoria* bazı haksızlıklara karşı savaş dışında daha hafif cezalandırma yöntemlerinin de düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir (Vitoria, 2010: 304). O dönemde bu konuda çarpıcı bir örnek, İspanyolların Amerikan yerlilerine karşı giriştiği savaştır. Bu konuyu değerlendiren *Vitoria*'ya göre, İspanyol imparatorunun ülkesi dışında ve Papanın ruhani yanı dışında tüm dünya üzerinde mutlak hakimiyeti bulunmaması ile yerlilerin buldukları yerin mülkiyetini ellerinde bulundurması nedenleriyle sahipsiz yerin keşfi ile mülkiyetini edinme hakkına yönelik bir hukuka aykırılık oluşmayacak; ayrıca yerliler Tanrının hediyesi olarak sunulan Hıristiyanlık dinini kabul etmemeleri halinde bunun maddi değil sadece manevi sonuçlarına katlanmakla yükümlü oldukları için de yerlilerin eylemlerinin haksızlığından bahsedilemeyecek ve bunlar savaş için haklı sebep oluşturamayacaktır. Üstelik *Vitoria* yerlilerin İspanyol egemenliğini kabul ettiğinin belirtilmesinin de doğal olmadığını ifade ederken, bunu anlamamış olabileceklerini; anlamış olsalar bile silahlı güç ve korkunun gölgesinde yaptıkları bu seçimin meşruiyeti olmayacağını söylemiştir. Ancak İspanyolların seyahat ve Hıristiyanlığı yayma haklarının bulunduğunu belirterek bu durumlar ile İspanyollardan istenecek yardımlar sonucu kurulacak ittifak ilişkilerinde savaşın ve ittifak edinimlerinin haklı olacağını eklemiştir. Ayrıca yerlilerden Hıristiyanlığa dönenlerin haklarının korunması ve bunlar geçerli bir sayıya ulaşırlarsa başlarına Papa tarafından Hıristiyan bir hükümdar atanması, bölgedeki masumların tiranlıktan korunması, İspanyol egemenliğini kabul ettilerse başlarına yönetici seçebilecekleri ve kendi iyiliklerini akli yetersizlikleri nedeniyle yeterince

düşünemeyecekleri için başlarına bilge yöneticilerin verilmesi gibi durumları da göz önüne almak gerektiğini belirtmiştir (Vitoria, 2010: 251-292).

Aynı dönemde *Pierino Belli* (1502 - 1575) ise bir savaşın "haklı" olabilmesi için kendisinden önceki hukukçulara da atıf yaparak beş şart (haklı bir kişi, haklı bir konu, haklı bir neden, haklı bir niyet ve tam yetki) ileri sürse de bunların kişi (niyet ve yetki) ve neden (konu ve sebep) başlıkları altında incelenebileceğini belirtmiştir (Belli, 1936: 59). *Belli*, bir savaşın amacının sadece barışı sağlamak olduğunu söylemiştir (Belli, 1936: 59). Savaş haklı bir nedene dayansa bile savaşa neden olan durumun ortadan kalktığı ya da zararın tümüyle tazmin edildiğinin anlaşıldığı anda bu savaşın sona erdirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Belli, 1936: 60). *Belli*, savaşın nedenlerini saymanın zor olduğunu, ancak tarihte hayatta kalmak ile imparatorluğun şanı için savaşlar yürütüldüğünü belirtmekle birlikte; daha haklı olan savaşların sadece Hıristiyanlar için değil herkes için kendisine yöneltilmiş bir haksızlığı düzeltmek için güce güce karşılık vermeyi içerdiğini ve zarardan kaçınmak ya da doğan zararın öcünü almak amacını içerdiğini söylemiştir (Belli, 1936: 61). Savaşların devletin kurtarılması konusunda (özgürlüğün ve ülkenin savunulmasının sağlanması gibi durumları örnek vererek) izin verilebilir olduğunu belirtmiştir (Belli, 1936: 62). *Balthasar Ayala'ya* (1548 - 1584) göre de savaş, barışçı bir varoluşu ve zorbalığa karşı özgürlüğü sağlamak amaçlı olduğu zaman haklıdır (Ayala, 1912: 8). Haklı savaşın nedenleri olarak imparatorluğun ve buradaki insanların, dostların, müttefiklerin ve mülklerin savunulmasını göstermiş; bu durumlarda doğal hukuktan doğan bir hak olarak başka bir izne gerek olmadığını belirterek silaha başvurmanın gereklilik haline geldiği bu hallerde savaşa başvurmanın mümkün olduğunu söylemiştir (Ayala, 1912: 10-11). *Ayala'ya* göre bir haksızlığın öcünün alınması durumunda da savaş haklıdır (Ayala, 1912: 11). Ayrıca hükümdarın en temel savaş nedeninin, isyancılara ve onun egemenliğinden feragat edenlere karşı savaşmak olduğunu ifade etmiştir (Ayala, 1912: 11). *Suarez* ise savunma savaşı ile saldırı savaşı arasındaki farka değinmiş (Suarez, 1944: 800-805); gerçekleşmek üzere olan ya da gerçekleşmiş bir haksızlığa karşı alacaklı olunan bir şeyi elde etmeye çalışmaya yönelik savaşı, saldırı savaşı olarak ifade etmiştir (Suarez, 1944: 804). *Suarez* bu durumları meşru savunmadan ayırmış; verdiği örnekte meşru savunmanın gerçekleşebilmesi için kişinin sahip olduğu şeyden mahrum bırakıldığı durumda kayda değer gecikme olmadan (*without noteworthy delay*) kendini savunması gerektiğini belirtmiştir (Suarez, 1944: 804-805). *Suarez'e* göre, bir savaşın haklı olabilmesi için savaş yasal otorite (egemen hükümdar) tarafından ilan edilmeli, savaşın nedeni haklı olmalı ve savaşın yürütülmesinde uygun yöntemler kullanılmalıdır (Suarez, 1944: 805). Bir tarafın itibar ya da onuruna karşı ağır zarar verilmesi bir haklı nedendir (Suarez, 1944: 815-816). Ağır zarar oluşturacak durumlar, bir hükümdarın bir diğerinin malına el koyması ve malını geri vermeyi reddetmesi, ulusların ortak haklarının (transit geçişler ve ortak ticaret gibi) makul bir neden olmadan ihlal edilmesi, hükümdarın şan ve şöhretinin ağır ihlali ve haklı nedene sahip hamisi olunan bir hükümdarın ya da bir müttefikin kendisine işlenen haksızlığa karşı yardıma izin vermesidir (Suarez, 1944: 817). *Suarez*, zararı verene karşı saldırı savaşına başvurmanın cezalandırma amacı doğrultusunda yapılabileceğini (eğer zarar karşılandıysa saldırı savaşına başvurmanın haksız hale geleceğini de belirterek) ve bu yöndeki savaşın devletler üzeri bir kurum bulunmaması sebebiyle dünyadaki barışçı düzeninin korunması için gerekli olduğunu söylemiştir (Suarez, 1944: 818). *Alberico Gentili* (1552 - 1608) ise savaşın egemenler arasında haklı bir nedene dayanarak yapılması gerektiğini ve savaşın hukuk-dışı değil hukuk tarafından düzenlenen bir kurum olduğunu ifade etmiştir. *Gentili'ye* göre savaş, egemen güçler arasında açık olarak ilan edilmeli, silahlı mücadele içermeli ve başlangıcı ile sonucu adil ve kurallara uygun biçimde olmalıdır (Gentili, 1933: 12-13). Ancak *Gentili* haklı savaşların cezalandırma amacından ayrı olarak savunmaya yönelik bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çekmiştir (Gentili, 1933: 199). Hatta savaşın devletin korunabilmesi için ön alıcı (*pre-emptive*) bir temelde ele alınabileceğini bile ortaya koymuştur. Bu yola başvurabilmek için şüphenin yetmeyeceğini; korkuya yol açacak haklı nedenin bulunması gerektiğini belirtmiştir (Gentili, 1933: 83-85). *Gentili'ye* göre ancak daha önceden yapılmış bir haksızlığın bulunması halinde, haksızlığın düzeltilmesi veya haksızlıktan

doğan zararın tazminini sağlamak için öç almak amacıyla saldırıya başvurulması mümkündür (Gentili, 1933: 84). Yine serbest geçiş hakkı ve ticaret hakkının engellenmesine karşı da savaşmak haklıdır (Gentili, 1933: 87-88).

17. yüzyıla gelindiğinde bir önceki yüzyıla birlikte yükselen Reform hareketinin Avrupa'da yarattığı gerginlik, Katolik ve Protestanların birbirleriyle yapmış oldukları Otuz Yıl Savaşları ile zirveye ulaşmıştır. Tam da bu savaşın ortasında savaşa ilişkin düşüncelerini ifade eden *Hugo Grotius* (1583 - 1645), savaşa barışı sağlamak için başvurulabileceğini ve savaşa yol açmayacak hiçbir uyumsuzluğun bulunmadığını ifade etmiştir (Grotius, 2011: 31). Dolayısıyla savaşın doğal hukuka da uluslararası hukuka da uygun olduğunu belirtmiş (Grotius, 2011: 37-41); ancak savaşın tek haklı nedeninin savaşa başvuracak tarafa karşı daha önce zarara yol açan bir haksızlık işlenmesi (*wrongdoing*) olduğuna dikkat çekerek (Grotius, 2011: 73), *Cicero*'ya da atıf yaptığı bölümde "haklı" bir savaşın nedenlerini üçe ayırmıştır: Bunlar; meşru savunma (*self-defence*) (Grotius, 2011: 77-78), alacaklı olunan bir şeyi elde etmeye çalışma (*redress*) ve cezalandırmadır (*punishment*) (Grotius, 2011: 74; Lesaffer, 2018: 777). Ancak amacı komşusunu güçsüz duruma düşürmek olan ve kendisine karşı haklı olarak savaşa girişme nedenleri yaratanın girişeceği savaş, savunma savaşı sayılmaz. Dolayısıyla, devletlerin kendilerini savunma haklarından farklı olarak gözlerini korkutan bir saldırı kaçınılmaz değil hatta uzak bile olsa, bu saldırıyı önleme hakkına sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Grotius, 2011: 76). Devletlere bu hakkın verilmesini aynı yeni başlamış ancak sonuna kadar götürülmemiş bir suçu cezalandırmaya benzetmiş; böylece dolaylı olarak uğradıkları haksızlıkların öcünü alma ve bunları cezalandırma haklarına sahip olduğunu söylemiştir (Grotius, 2011: 76-77).

Otuz Yıl Savaşları 1648 yılında Vestfalya Barış Andlaşmaları ile sona erdiğinde, her devletin kendi topraklarında egemenlik hakkı olması ve uluslararası toplumun egemenliğe sahip devletle ilişkilerini buna göre kurması gerektiğine yönelik ilkelerin kabul görmesi ile savaşın haklı olup olmamasının tespit edilmesi çabaları da önemini kaybetmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra bu döneme kadar savaşa başvuran devletin haklılığının, aleyhine savaşa başvuru devletinin egemenliği ile çakışan bir yönü bulunduğu görüldüğünden, savaşın her iki taraf için de "haklı" olup olamayacağı da geçen yıllar boyunca tartışma konusu haline gelmiş bulunmaktadır. Bu konudaki tartışmalarda *Vitoria*, *Suarez* ve *Grotius* bir savaşın iki taraf için de haklı olabileceğini ifade etmişlerdir (Grotius, 2011: 208-209; Suarez, 1944: 816; Vitoria, 2010: 307). *Gentili* de bu görüşlere katılmış ancak bir tarafın diğerine göre daha haklı olabileceğini belirtmiştir (Gentili, 1933: 32-33).

Sonuç olarak iki egemen tarafın da savaşa başvurmalarının haklı olabildiği durumlarda haklı savaş kuramının savaşa başvurmayı engellemekte zayıf kaldığı görülmüştür. Bu durumlar kendilerini haklı kabul ettikleri durumlar olarak da görülebilir, çünkü haklılığın belirlenmesi de tamamen egemen otoritenin kendisine bağlıdır. Böylece -Vestfalya Barış Andlaşmaları'nın sonuçlarının da işaret ettiği üzere- Avrupa'da uluslararası dengelerin kurulmasında savaşın artık siyasetin bir devamı ve aracı haline gelmeye başladığı görülmektedir. Savaşın araçsallaştığı bu dönemde barış süreçlerini belirleyen etken, devletler arasındaki güç dengesi siyasetidir. Ancak buna rağmen 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'nin ve Napolyon Savaşları'nın Vestfalya Barış Andlaşması ile getirilen sistemin işleyişine büyük zarar vermesi sebebiyle 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi ile kurulan denge sonrasındaki dönemin genel olarak barışçı bir uyum içerisinde geçirildiği söylenebilir. "Avrupa Uyumunu" olarak adlandırılan bu dönem *Sander*'e göre, ekonomik olarak girişimciler ve orta sınıfın iktidarlar üzerinde uluslararası ticaretin savaşa başvurulmayarak sürdürülmesi konusundaki baskısı, siyasi olarak monarkların kendi yerlerini korumak ve isyanları engellemek için birbirlerini gizli olarak desteklemesi ve toplumsal olarak Avrupa halkları arasındaki dayanışma düşüncesinin güç kazanması gibi nedenlere bağlıdır (Sander, 2016: 243-245). Bu durum *Machiavelli*'nin görüşlerinin değer kazandığı bir döneme de işaret etmektedir. Herhangi bir haklılık nedeni ya da mazeret ileri sürmeden savaş ilan etme özellikle 18. ve 19. yüzyılda, kabul edilen bir düşünce olmuştur. Savaşın haklılığı ulusun devamı

ve gücü temel alınarak değerlendirilmeye başlamıştır. Böylece savaşa başvurmada haklılığın kanıtlanmasının öneminin bulunmadığı bir düzen içerisine girilmiştir. Dönemin hukukçularından *Emerich de Vattel* (1714 - 1767) her ne kadar saldırı savaşının bir malın veya açık ve karşı çıkılmaz bir hakkın geri alınması ile ciddi bir zararın karşılığı olarak tatminin kuvvet kullanma dışında sağlanmasının mümkün olmadığı durumlarda hukuka uygun olduğunu belirtmiş ve saldırıya başvurulabilmesi için talep etmeye yetkili olunan bir hakkın bulunmasının yanı sıra bu hakkın silah kullanılmadan elde edilmesinin mümkün olamaması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu dönemde değişen anlayış ile aynı doğrultuda bir yorumla, devletlerin iradesinden kaynaklanan uluslararası hukukun, haklılığın tespiti konusunda yetkiyi eşit ve bağımsız devletlere verdiğinden bahisle, haklılığın belirlenmesinin şüpheli olduğu durumlarda iki taraf için de savaşın hukuki olarak varsayıldığını dile getirmiştir (Vattel, 2008: 469-489). Örneğin, bir asker olan *Carl von Clausewitz* (1780 - 1831) de savaşı "hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketi" olarak tanımlamıştır (Clausewitz, 1975: 14). *Clausewitz'e* göre savaş hükümetler ve milletler arasında yer alan siyasi ihtilafların/ilişkilerin başka araçlar ile sürdürülmesidir (Clausewitz, 1975: 244). Saldırı veya savunma savaşının seçilmesi ise devletlerin o andaki güç durumlarına bağlı olan bir değişkenden ibarettir (Clausewitz, 1975: 240-241).

Bu düşünsel değişimin yanı sıra belirtmek gerekir ki 18. ve 19. yüzyılın savaşlar açısından bir başka önemi, Sanayi Devrimi'nin askerlik alanında yarattığı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelere örnek olarak çelik, motor ve telsiz kullanımının silahlar, mühimmat, ulaşım ve iletişim üzerindeki kolaylaştırıcı etkisi gösterilebilir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda saldırı sonucunda bir yerin işgali daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Bu durum askeri stratejide saldırı savaşının önemini arttırmıştır (Sander, 2016: 240). Bu gelişmelerle birlikte devletler arası ilişkilerde kuvvet kullanma ve savaşı yasaklayan genel kurallar bulunmaması da devletlerin saldırıyı bir strateji olarak kullanmalarını kolaylaştırmıştır.

Savaşın haklılığının iki taraf için de mümkün olduğu veya saldırının bir strateji olarak kullanılmasıyla savaşa başvurmada haklılığın kanıtlanmasının öneminin bulunmadığı bir düzene işaret eden görüşlerin yoğunlaşması üzerine, savaşın ve dolayısıyla saldırının karşılığı olarak barışın nasıl sağlanacağı üzerine arayışlar ve görüşler de ileri sürülmüştür. Bu konuda *Immanuel Kant* (1724-1804) haklı savaş kuramına eleştirel bir bakış açısıyla devletler arasında gerçekleşecek ebedi barışın hangi şartlar altında mümkün olduğunu göstermiş ve bu barışın teminatlarını altı ön madde ve üç nihai madde ekseninde incelemiştir. *Kant* eserinde haklı savaş kuramcılarını şu şekilde eleştirmektedir: "Medeni - kanuni bir teşkilatta hükümetlerin müdahaleleri yüzünden kendini gizleyen, fakat milletlerin birbirleriyle münasebetlerinde kendini bütün çıplaklığı ile ortaya seren insan tabiatının sapıklığı düşünülürse, hukuk sözünün hala harpçi-politikacılar tarafından ukalaca bir terim sayılarak bir kenara atılmamış ve bu doktrini ilan edecek kadar gözü pek bir devletin ortaya çıkmaması şaşmak mümkündür; zira devletler *Hugo Grotius*, *Pufendorf*, *Vattel* gibi milletlerin haklarını savunan diğer zavallı tesellileri, bir harp ilanını haklı göstermek için daima anıp durmuşlardır; halbuki, bunların tamamıyla felsefi veya diplomatik bir zihniyetle kaleme almış oldukları düsturların, müşterek yüce bir müeyyide kabul etmemiş devletler için hiçbir bağlayıcı kuvveti olmamıştır" (Kant, 1960: 23-24). *Kant'a* göre ön maddeler (1) içinde gizlenmiş yeni bir savaş vesilesi bulunan hiçbir anlaşma, bir barış anlaşması sayılamaz, (2) ister küçük ister büyük olsun, hiçbir bağımsız devlet, diğer herhangi bir devletin hakimiyeti altına tevarüs, mübadele, alım-satım veya hibe yollarıyla asla geçmemelidir, (3) kalıcı ordular zamanla ortadan tamamıyla kalkmalıdır, (4) devlet, dış menfaatlerini desteklemek için borçlanmalara girişmemelidir, (5) hiçbir devlet, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır, (6) hiçbir devlet, savaşta, ileride barış akdedileceği zaman devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymalarını imkansız kılacak düşman ülkesinde katiller, zehirleyiciler kullanmak, kapitülasyonlara aykırı hareket etmek, düşman tebasını kendi devletine karşı ihanete kışkırtmak vs. yollara başvurmamalıdır şeklindeyken; nihai maddeler ise

(1) her devletin esas teşkilatı cumhuriyetçi olmalıdır, (2) devletler hukuku hür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır, (3) dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel bir misafirlik şartlarıyla sınırlandırılmalıdır şeklindedir (Kant, 1960: 9-13, 18, 22, 26). *Kant*'a göre devletler içsel olarak özgür olup bir birlik ya da federasyon üzerinde anlaşmadıkları sürece ebedi barışa ulaşabilmek mümkün olmayacaktır (Bozkurt, 2007: 520). Bu yöndeki fikirler savaşa başvurmanın sınırlandırılması ve yasaklanması konusundaki girişimlere ilham kaynağı olmuştur.

SONUÇ

Sonuç olarak yirminci yüzyıl öncesi dönemde Avrupa'da kuvvet kullanma, silahlı çatışma veya savaş başlatma kuramları ilk, orta, yeni ve yakın çağda ortaya koyulduğu dönem hangisi ise o dönemin bakış açıları üzerinden şekillenmiştir.

İlk çağda Antik Yunan ve Roma'da ortaya koyulan haklı savaş kuramı Hıristiyan teolojisine taşınarak bu teoloji içerisinde geliştirilmiştir. Roma döneminin kuvvet kullanma, silahlı çatışma veya savaş başlatma yönündeki düşünceleri Hıristiyan teolojisinin barışçı anlayışını değiştirmiş; meşru otoritenin haklı sebeple yapacağı savaşlar orta çağda dini temeller üzerine oturtulmuştur.

Orta çağ düzeninin çöküşüyle birlikte ortak Hıristiyanlık dini kapsamındaki etik anlayışının yerini birbiriyle çatışma halinde olan ahlaki yaklaşımlar almaya başlamıştır. Kilise'nin etkili olduğu dönemin sona ererek ulus devletlerin ortaya çıkması ve Amerika kıtasının keşfi ile gerek ulus devletler arasındaki savaşlar gerekse Amerika kıtasındaki savaşlar yaşanmış; bu durum zamanla egemenin kendi yönetimi altındaki insanları koruması ve ulus devletin sınırlarının korunması gereğini ortaya çıkarmıştır. Teoloji üzerinden oluşturulan Hıristiyanlığa karşı yapılan saygısızlıklara karşı savunma yapılması temelinin Hıristiyan uluslar arasındaki savaşlarla tahrip olması bu süreci hızlandırmıştır.

Yakın ve yeni çağ aynı zamanda askeri teknolojinin gelişimiyle saldırı savaşını kolaylaştırınca ulus devletlerin her biri savaşa saldırı tarafından girmeye çalışmıştır. Üstelik haklılığın belirlenmesinin ulus devletteki egemen otoritenin kendisine bağlı olduğuna yönelik anlayışın güç kazanması ilk başta saldırı savaşının haklılığına ilişkin görüşleri de güçlendirmiş; yalnızca savunma tarafının değil her iki tarafın da haklı olabildiği bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu durum kıtada gerçekleşen çatışmaları şiddetlendirerek artırınca saldırının karşıtı olarak barışın nasıl sağlanacağı üzerine arayışlar başlamıştır. Bu arayışlar sonucunda ortaya koyulan düşünceler karşılıklı mutabakata dayalı ve bağlayıcı olacak bir uluslararası hukuki yapının oluşmasında belirleyici olmuştur. Böylece ilk çağlardan yirminci yüzyıl öncesine kadar geçen sürede kuvvet kullanma, silahlı çatışma veya savaş başlatma konusundaki haklılık ve etik değerler üzerine ortaya koyulan tüm bu kuramlardan yapılan çıkarımlar yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, farklı bir bakış açısıyla olsa dahi, barışçı anlayışa geri dönmüştür.

ETİK BEYAN / ETHICAL STATEMENT

Çalışma araştırma etik kurul ve kurum iznine ihtiyaç duymamaktadır.

YAZAR KATKI ORANI / AUTHOR CONTRIBUTIONS

Çalışma tek yazarlı olduğu için yazarın katkı oranı %100'dür.

FİNANSAL DESTEK / FUNDING

Çalışma mali açıdan desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI / CONFLICT OF INTEREST

Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aquinas, S. T. (1948). *The "Summa Theologica", complete english edition in five volumes (Part II, Second part)*. Christian Classics.
- Aristoteles. (2017). *Politika*. Say Yayınları.
- Augustine. (1988). *City of god and christian doctrine*. Hendrickson Publishers.
- Ayala, B. (1912). *Three books on the law of war and on the duties connected with war and on military discipline (De jure et officiis bellicis et disciplina militari libri III)*. Carnegie Institution of Washington.
- Belli, P. (1936). *De re militari et bello (A treatise on military matters and warfare)*. Clarendon Press.
- Bozkurt, E. (2007). Kant'ın ebedi barış üzerine denemesinin günümüze yansımaları. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23(1), 501-523.
- Cicero. (2013). *Yükümlülükler üzerine*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cicero. (2014). *Devlet üzerine*. İthaki Yayınları.
- Clausewitz, C. (1975). *Savaş üzerine*. May Yayınları.
- Crozat, C. (1950). *Devletler umumi hukuku: Umumi prensipler ve tarihçe (Cilt I)*. İsmail Akgün Matbaası.
- Dinstein, Y. (2011). *War, aggression and self-defence (5th ed.)*. Cambridge University Press.
- Gentili, A. (1933). *De iure belli libri tres (Vol. 2)*. Clarendon Press.
- Grotius, H. (2011). *Savaş ve barış hukuku (De iure belli ac pacis)*. Say Yayınları.
- Hoş, H. S. (2020). *Haklı savaş ve insancıl hukuk*. On İki Levha Yayıncılık.
- Kalkavan Taslaman, F. (2011). *Geçmişten günümüze "haklı savaş" kavramının yorumu*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Kant, I. (1960). *Ebedi barış üzerine bir deneme*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lesaffer, R. (2018). Aggression before Versailles. *European Journal of International Law*, 29(3), 773-808. <https://doi.org/10.1093/ejil/chy038>
- Meray, S. L. (1968). *Devletler hukukuna giriş (Cilt I)*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Nussbaum, A. (1952). The significance of roman law in the history of international law. *University of Pennsylvania Law Review*, 100(5), 678-687. <https://doi.org/10.2307/3310180>
- Platon. (2006). *Devlet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sander, O. (2016). *Siyasi tarih – İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi.
- Sayapin, S. (2014). *The crime of aggression in international criminal law: Historical development, comparative analysis and present state*. T. M. C. Asser Press.
- Shaw, M. N. (2008). *International law (6th ed.)*. Cambridge University Press.
- Suarez, F. (1944). *Selections from three works (Vol. 2)*. Clarendon Press.
- Swift, L. J. (1970). Saint Ambrose on violence and war. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 101, 533-543. <https://doi.org/10.2307/2936070>
- Vattel, E. (2008). *The law of nations, or, principles of the law of nature, applied to the conduct and affairs of nations and sovereigns (B. Kapossy & R. Whatmore, Eds.)*. Liberty Fund.

Vitoria, F. (2010). *Political writings* (A. Pagden & J. Lawrance, Eds.). Cambridge University Press.
(Original work published 1991)